

Հատ բան կը սորվի ընթերցողն հակիրճ բանաստեղծութենէս, որ ինչպէս ժամանակին լսուած է մեծ հաճոյքով, նոյնպէս այժմ կը կարգացուի շահեկանութեամբ:

Հ. Ն. Ա.

3. ԴԿՏ. Յ. ԹԻՐԵԱՔԵԱՆԻՆ՝ Հայերէնի գեղծումները: Նիւ-Եորք, տպ. Ներսո, 1917: 8°, էջ 63: Գինն՝ 25 սենթ:

Այն օրէն ի վեր երբ արեւմտեան աշխարհաբարն յաղթական դուրս ելաւ պայքարէն ու տիրող լեզուն դարձաւ գրականութեան՝ հիմնուելով Կ. Պոլսոյ բարբառին վրայ, սկսաւ բուռն տենչ մը տեսնուիլ մեր մտաւորականներու քով՝ ոչ պարզապէս գոհանալ այս յաղթական ելքով, այլ եւ զարգացնել ու բարձրացնել զայն կատարելութեան մը, որ պիտի կազմէր դասական աշխարհաբարը — ոսկեգար աշխարհաբարը: Ու մինչ քայլ առ քայլ սկսած էր դուրս ելլել իւր խանձարուրէն՝ զօրացած նորանոր բառերու ընտիր գանձարանով ու պճնուած գեղեցիկ ասութիւններով, եւ կը ցուցնէր յուսալից ապագայ մը, ահա ծայր կ'առնուր նաեւ տգեղութիւններու տողանն ու կը սկսէր զեղծումներու շարքը, որոնք հակառակ էին իսկական հոգւոյն բնիկ հայերէնի՝ գրաբարի, որուն վրայ պիտի բարձրանար նորին չէնքը, որուն իբրեւ ալեւոր փորձառու ուսուցչի մը պէտք էր անհրաժեշտաբար յենուլ անփորձ նորափթիթ աշակերտը. զեղծումներ՝ որոնք եղած են ու կ'ըլլան լեզուին նոր փայլ ու երանգ տալու, լեզուն՝ ուռճացնելու անուուսպ ճիգով. զեղծուներ, որոնք յառաջ կու գան անհամ ճաշակէ ու — չենք քաշուիր ըսելու — նաեւ տգիտութենէ:

Նորագոյն «գեղատիպ տգեղութիւններն» ի մի ամփոփուած ունինք այժմ մեր առջեւ շնորհիւ ողբացեալ Տ. Բ. Թիրեաքեանի, որ հայ լեզուին ու գրականութեան հանդէպ մասնաւոր դուրգուրանք մ'ունէր: Իւր «Հայերէնի զեղծումներ» խորագիր փոքրիկ գրքովովը շօշափած է այս կէտերը. գովելի ձեռնարկ մը, որուն մէջ յաջողութիւնը չի պակսիր ընդհանրապէս ու միշտ գրուատելի է առաջագիր նպատակին համար: Բայց ցաւ ի սիրտ ստիպուած ենք ըսել, թէ ան չէ ցուցուցած պէտք եղած կորովը՝ խաղաղանելու եւ յայտնանախատ խորանելու լուծէն ընդգլղողները. գործքն իւր մէջ չի կազմեր ամբողջութիւն մը եւ ինքնին գահապիժած է զեղծումներու մէջ: Պիտի տեսնենք:

Լեզուներու բարգաւաճման գլխաւոր աղբիւրն եղած է՝ փոխառութիւնը, իր պատճառ ուրիշէն լրացնելու հարկը. պատճառ լրացնել, եւ ոչ թէ լեզուի գանձարանին մէջ եղած յատուկ բառերն ի բաց վտարել՝ օտարին տեղ շնորհելու համար: Համամիտ ենք Տ. Բ. Թիրեաքեանի սա եղբակացութեան. «Այն բառերը եւ դարձուածները որոնց համագործն են ունինք մեր լեզուին մէջ, կամ եթէ չունինք՝ կրնանք թարգմանաբար ի հայ հանել հայեցի ճշդիւ եւ ուղիղ յորինուածութեամբ, զանոնք անխնայ մերժել եւ վտարել, մինչեւ իսկ եթէ սովորեալ համէն բան մըն ալ հետ բառնան տանին», եւ ոչ միայն համամիտ ենք՝ այլ եւ անհրաժեշտ կը գտնենք այս տեսութեան գործադրութիւնը. պէտք է վտարել այն ամէն բառ — ըլլա՞ թուրքերէն, ըլլա՞ գաղղիերէն, ըլլա՞ ռուսերէն եւն — որոնց համապատասխանն ունինք հայերէնի մէջ (օրինակներ բերուած են հոն): Դրութեանս հակառակեցաւ ժամանակ մը Ա. Զօպանեան, որ կը ջանար՝ Հայուն յատուկ օտարասիրութեամբը՝ հիւրասիրել ըէթէրէնաւոր, «էլլէն, «բարբառն» եւն բառերը եւ «ինչո՞ւ չգործածել «էրոֆ, «ուրէ» եւ «լաւ» բառերը «ունին հետ», ու «պէտք են գործածուիլ նաեւ տաճկերէն բառեր, ինչպէս «աւաւր», «էթ», «այլան» եւն», նաեւ գուրգուրալ կորին վրայ¹: Ինչ հակապատկեր եւ ինչ խառնարան, ուր կու գան կը միանան «ամենայն աղգ եւ աղինք եւ լեզուք»: Ներկայիս այս լեզուն թերեւս չգործածէր՝ գոնէ թուրքերէն բառերու նկատմամբ:

Անցնինք քերականական սխալներու գլխուն (էջ 13): Հոս մի առ մի յառաջ կը բերուին ասութիւն, բարդութիւն ու բառեր, որոնք խորթ կը հնչեն ու զեղծում կը համարուին. թէ որոնք են ուղղագոյնները կամ լաւագոյնները՝ մատնանիշ եղած են: Բայց ունինք քանի մը գիտողութիւն:

Աշխարհաբարի մէջ միավանկներու յոգնակն երբ բազմավանկներունը ներմասնիկներով շինուիլն յայտնի է: Այս կանոնը խախտած կը նկատէ, երբ ոմանք «շոգենաւ», «մասնաճիւղ» եւն բառերու յոգնակն «շոգենաւեր» կ'ընեն փոխանակ «շոգենաւէրու»: Գոյնարին կէտ մըն է այս արդի աշխարհաբարի քերականութեան մէջ, ուր հարկ է յաճախ հին ու նոր բարդութիւն զանազանել. հին բարդութիւններն առ հասարակ բազմավանկ կը նկատուին, թէեւ

¹ «Անահիտ», 1902, էջ 93:

երջին մասը միավանկ է. զ. օր. - քիւ վանկով արդութիւնք. ձեռն-գիրներ, մատենա-գիրներ, րա-գէտներ, այգե-գործներ, կոշկա-կարներ, ռեսա-կէտներ, բարե-գործներ, բարձա-կիցներ, նարա-գէտներ, միա-վանկներ, հիւրա-սէրներ, ն-վաններ, գաղանա-կերներ, մեծա-տուններ. ինդ-հակառակն՝ դասա-կարգեր, շոգե-կառքեր, լոգե-նաւեր, մասնա-ձիւղեր, հեռագրա-լուրեր, դասա-գրքեր կամ դասա-գիրքներ են: Այս լանդանութիւնը պէտք էր ընել Տ. Թ. Թիրեա-քեանը, տեղի չտալու համար իւր դժգոհու-թեան. վասն զի զուտ բաղմամբանի մը կանոնիս չէմ ըմբոստացում երբեք չէ եղած (պարտեղէր, բաղաբեր):

Անհետեւ եւ անհարկի բարդութիւնները շատ են, որոնցմէ ստուար մաս մը կը յիշէ: Միշտ գտնուած են գրողներ, որոնք կարծած են իրա-ւունք ունենալ հրէշային բարդութիւններ դարը-նելու: Գեղեցիկ բարդութիւն մ'ընելու համար աչքէ պէտք չէ հեռացնել գրարարը, եթէ ոչ միշտ՝ բայց գոնէ պատշաճ ժամանակ ան-պատճառ:

Ասոր տակ դասելի է նաեւ այլեւայլ ան-ճաշակ կազմութիւնները հասարակականներու, որոնք նուրբ ճաշակագէտներ կը սքողեն իրենց ներքեւ: Դասական գրիչ ունեցող մեր գրա-գէտներն իսկ զերծ չեն այս տախի վարմունքէն¹:

Յուցական դերանուն իգական ձեւը՝ նէ, անախորժ կու գայ յարգ. հեղինակիս: Միայն բանաստեղծութեան մէջ երբեմն ներելի կը հա-մարի, ու կը բաղձայ որ «պակաս ըլլան այդ խաղարկութիւնները»: Ժամանակ մը մինչեւ անգամ առաջարկուած էր նէի տեղ եւ, էսոր իգական ձեւը գործածել², որ բարեբախտաբար չունեցաւ հետեւող մը եւ ինքն իսկ առա-ջարկուն չիտրելով այս նորութեան՝ մոռացու-թեան մատուցեալ:

Գանք ուղղագրական սխալներուն (էջ 41): Մինչ կը շարէ կարգ մը բառեր ցուցնելով ա-

¹ Հարեւանցիկ ակնարկ մը. Ա. Չոպանեան խօսելով «Գիւրգանթօրէն»ի վրայ կ'ըսէ. «Երբձանեանի լեզուէն առողջ եւ հարուստ աշխարհարար մըն է, ուրկից սակայն կը բաղ-ձայի որ վտարած ըլլային կարգ մը պոռոտ փրանսարա-նութիւններ (այսինքն վրայ նշելու վերաբերել) ու քերական նական խորթ ձեւեր (քիտիս օր պէտք է Բողիւս-էլ անի), ինչպէս եւ ծայրայեղ գործածութիւնը մակալայան վերա-գիրներուն (անիւնիւրէն, յանկարծօրէն, Կիւր-Կիւրէն եւն) որոնք շատ աւելի բաղմամբի են Երբձանեանի խաղարկ-չիւր քերթութեան մէջ՝ բան ձեւը հարկէն ամբողջ հոտորի մը մէջ»: «Անահիտ», 1902, էջ 54:

² Անդ, էջ 106:

նոնց ուղիղ գրութիւնը (ինչպէս՝ նախնութեայ, սպաննեմ, արձագանք են), անտեսել կ'երեւայ թէ չ բացասական մակբայն ապառնի Կիւրէի վրայ չի յարմարի՝ որ անփոփոխ կը մնայ, այլ կը կցուի բային. «Կիւրէ հասկցուէր» ոչ միայն քերականօրէն չէ՝ այլ եւ ոչ քաջահայեւն. հարկէ ուղղակի բացասել բայը՝ «պիտի չա-կցուէր»: Ընդհանրացած ասութիւն մը, որմէ ազատ չէ հեղինակն ալ: Դարձեալ՝ բացասա-կան մասնկան գործածութեան ժամանակ ան-հանաւան ներկայի երբեք Կիւրէն չենք կրնար «եւրո» համարիլ ապաթարցն, օր. համար երբ կ'ըսուի՝ Չ'առնուր (= չի առնուր), չերթար (= չի երթար), ուր քանի որ չի է գիրը կը զեղչուի (համա, չի գրեր են), կը պահան-ջուի ըստ օրինի ապաթարց մը. ինչպէս սովոր ենք զենել սահմանական ներկայի մէջ, զ. օր. կ'երթամ, կ'առնում են ըի զեղման պատճա-ռաւ (հոս ալ սակայն ապաթարցն աւելորդ համարողներ կան, չեմ գիտեր ինչ հիմամբ): Եւ եթէ հին ու նոր գրողներէն շատերն կա-նոնիս չէմ կը մեղանչեն, ասկէ կանոնը բար-ձուած չենք կրնար ենթադրել: Ի հարկէ սահմ. ներկան պէտք չէ չիթել — ինչպէս ոմանք կ'ընեն — ստորագրական ներկայի հետ, ուր ամենեւին ապաթարց չկայ, քանի որ գրի զեղչում ալ չկայ (եթէ չերթամ, չերթաս, չեր-թայ): Այս ապաթարցի «զգուցութիւնը» մենք բնաւ «տարագէտ» չենք համարիլ ինչպէս հե-ղինակը. ու բաղձալի էր, որ այս կէտն հայ գրող-ներու առանձին ուշադրութեան արժանանար:

Ուղիղ է, երբ կը ջանայ «ամէն»ի էով ուղղագրութիւնն հաստատել: Բայց թէ «պրո-հեման» բառէն կը թուի լինել, չենք կրնար հաստատել, ըստ Հիւրքմանի «ամէն» (ամբողջ, իւրաքանչիւր իմաստով) զուտ հայերէն¹ «հա-րազատ» բառ մըն է՝ առանց փոխառութեան. թէեւ ծագումն հաւանօրէն անհայեւն է, բայց անգամ մը «ան» շրջուած՝ աշխարհարարի մէջ ընդունուած օրէնքը, թէ բառին հոլովման ժա-մանակ ուղղական անփոփոխ մնայ, կ'ենթադրէ նաեւ «ամէնէն» ուղղագրութիւնը:

Թող տալք «կազմական սխալներ»ն եւ յաջորդներն ալ՝ թէեւ բառական նիւթ կը մա-տակարարեն խօսելու. բայց թէ հոս եւ թէ այլուր է-ի, ըի, հարցականի (°) գործածու-թեան մասին որեւէ ակնարկութիւն չգտանք:

¹ Հմմտ. H. Hübschmann, Armenische Grammatik, I, Teil, էջ 416:

Սակայն ասոնք ալ ունին իրենց զեղծումները: Աշխարհաբարի մէջ է-էն զատ ունինք ու շաղ-կապը. փոքրիկ մաս մը ու ամենեւին չի գործածեր, մաս մըն ալ ընդհակառակն (յառաջդէմները) կը բաղձան ու կը ջանան ամէն կողմ ու տեսնել, ու լսել: Որո՞նք ականջին դիւր կու գայ արդեօք « ուսանելու ու ուսուցանելու », « մեղու ու ուղտ », « կատակերգու ու այլապէս » նախադասութիւններն, ու երու այս լէգէնները: Ե-ով միացումն աւելի ակորո՞ւր չէ՞ այսպիսի տեղեր:

Երկրորդ՝ Է ալ նմանապէս կը գործածուի անխնայ. ունինք նաեւ յօդը, որ պէտք է գործածել ամէն անգամ, երբ յաջորդ բառը ձայնաւորով կը սկսի (վերջաւորելուն վրայ խնդիր չեմ ընել), զ. օր. « իմաստն ահա », « գայլն է-աղուեսը », եւ ոչ թէ « բառերը արդէն », « գայլն է-աղուեսը », եւն:

Երրորդ՝ հարցումին նշանը (թող տանք հարցական բառերը, որոնք ծանօթ են) տարակուսական ու համեմատական եզրին վրայ կը դրուի եւ ոչ թէ ըստ կամի:

Ասոնցմէ զատ սովորական սխալներէն է նաեւ պէտք է ընել ու պէտք է որ ընէ՞ ասու-թեանց շփոթութիւնն, ուր միայն պէտք է ընել անփոփոխ պահելով, կը խոնարհի այսպէս. « Դեպք է ընել, պէտք է ընել, պէտք է ընել եւն: Իսկ երբ որ յարաբերականը ներս կը մտնէ, պէտք է որը կը մնայ անփոփոխ, եւ ընէ՞ կ'են-թարկուի խոնարհման. Դեպք է որ ընէ՞, պէտք է որ ընէ, ընէ եւն: (Հմտ. գրաբարին պիտոյ է ինձ, քեզ [թէ պէտք իցեն] առնել եւ պիտոյ է [պէտք են ինձ] զի արարարի:) —

Այս քանի մը կէտերս ալ ի նկատի պէտք էր առնուլ (առնուլ եւ ոչ թէ առնել!) յարգոյ հեղինակը: Անտարբեր սխալներ չեն անոնք, ուր կը գլորին մեծէն մինչեւ փոքրը:

Փոքրիկ դիտողութիւն մըն ալ եւ ահա կը փակենք:

ՏՔ. Յ. Թիրեաքեան կը տարուբերի գրաբարի ու գրաբարի, աշխարհաբարի եւ աշխարհաբարի մէջ: Մենք կը կարծէինք թէ այս հին խնդիրն այլ եւս լնցած էր: Արդեօք իւր այնչափ « կանխապաշարուած պատուական գրաշարներն » են դարձեալ, որ զինքը կը սրբագրեն՝ միեւնոյն տողին մէջ իսկ (էջ 59) « ի եւ ի խօլական պայքար մը սարքելով: Ընդ միշտ ըսենք, ուղիղն է գրաբար, աշխարհաբար ուղ-

ղաբարութիւնը, ուր ոչ թէ -բար (= խօսք) բարութիւնն է, այլ -բար մասնիկն. հմտ. ռամկաբար (-կան) բարութ, հայկաբար (-կան) ոյժ, խոժաբար, բարբարոսաբար, ըստ այսմ աշխարհաբար = աշխարհական (աշխարհիկ) լեզու, գրաբար = գրական լեզու:

Այս ամէն դիտողութիւններու մասին կարծիքներու փոփոխութիւն լսելը բաղձալի է միշտ:

* ՌԱՓԱՅԷԼ ԲՕՍՏԱՆ

4. ԹԵՂԻՍ - Ամէսուն տարեցոյցը: Ժ-ԺԴ տարի 1916-1920: Կ. Պոլիս, տպ. Բէշեշեան որդի, 1919: Տ, էջ 340: Գինը՝ 12 Քր.:

Հակառակ տիրող խոչընդոտներուն եւ չնայած տարագրութեանէն խոնջած ու վաստակած անդամներուն, Թեղիկի թրքական անլուր գաղանութիւններու ականատես այս մեծ մտաւորականը՝ աննկուն յարատեւութեամբ կը շարունակէ տակաւին իւր սիրելի « Ամէնուն տարեցոյցը »: Այս անգամ ալ Թեղիկի տողերն կը կարգացուն անձանձրոյթ: Թրքական սպանդանոցի գործունէութիւնը, Հայոց վերջին քառամեայ դժոխքներ կեանքն իւր ամէն գոյնըրով պատկերացած են հոն, ամիսի բայց ցայտուն: Կան հոն արտասուաշարժ գրուագներ (Պօր սէր, Ճամբու վրայ եւն), կան ուրախալիներ, ու չեն պակսիր նաեւ էջեր, որոնք գոգես յակամայս կը փոխեն ընթերցողի տխուր դէմքն՝ որ գիտակից իր Ազգին գերակշիռ դրբին սիգօրէն եւ արհամարհանքով միայն կը սկսի դիտել Հայուն երեկուան արիւնարբու դահիճը: Բանասիրական բաժնէն կ'արժէ յիշատակել « Բարեշրջութիւն Հայ օրացոյցի » յօդուածն (հոս չափազանց ազգասիրութիւնը քիչ մը հեռունները տարած է զինքը) եւ « Կ. Պոլսոյ հայ Մամուլի » տեսութիւնը:

Ընդ վայր խօսքերով չ'երկարենք մեր գրութիւնը: Ներկայ « Ամէնուն տարեցոյցը » նայելով հանգամանքներուն՝ կը գլխէ նախորդներն, իւր աւելի հմայքոտ եւ բաղձապիտ բովանդակութեամբ. ան հայելի մըն է, ուր կ'ընանք տեսնել նահատակ ու յաղթող Հայութիւնը միանգամայն:

* Ռ. Բ.

